

Türk Dil Kurumu, bugün ilmi çalışmalarının yüksek ergilerinden birine erişmekle yüreğinin içinde derin bir sevinç duyuyor.

Hicretin 466 ncı yılında (1072-3) yazılmış olan DİVANÜ LÜGAT-İT-TÜRK, Türk dili haznelerini koynunda taşıyan eski eserlerimizin en değerlilerinden biridir. Kurumun ilk doğuşundan beri bu eserin iyi bir tercümesini ortaya koymak çalışma programlarının başlı bir maddesi idi.

Sayın arkadaşım BESİM ATALAY'ın değerli çalışmaları ile bu ulusal dileğin yerine getirilmiş olması, Türk dilciliği için gerçekten bir bahtiyarlık olmuştur.

Divanü Lûgat-it-Türk, Kaşgarlı MAHMUD'un yazdığı ve Araplara Türk dilini öğretmek için Türk kelimelerini Arap usullerine göre sıralayıp anlamlarını anlattığı bir eserdir. Bu önemli kitabın el yazması bir nüshası rahmetli Ali Emiri elinde bulunmuş ve Kilisli Rifat Bilgenin nezareti altında Maarif Vekilliğince bastırılmış idi.

Ortaya kormasıyla beraber yerli ve yabancı bütün dilcilik dünyasının dikkatini üzerine çekmiş olan bu eserin tercümesine daha o zamandan istekler uyanmıştı.

Bu güç ve çok onur verici işe el koyanlar çok oldu. Bunlar arasında şimdi ebediyete karışmış bulunan Kurumumuzun ilk Başkanı Samih Rifat ile Şair Mehmet Âkifin ve Kurumun başında bu tercümenin hazırlanmasına çok çalışın Doktor Reşit Galibin adlarını burada rahmetle anmak yerinde olur.

Türk Dil Kurumu birinci Büyük Millet Meclisinde

Van Mebusu olan rahmetli Tevfik tarafından yapılmış bir eksik tercüme satın almak, Kilisli Rifat Bilge ile Ahmet Caferoğluna alfabe sırasıyla tercüme fişleri yaptırmak, emekli Öğretmen Âtîf Tüzünere de kitabın olduğu gibi bir tercümesini kaleme aldirmek yollarıyla bu işi kovalamaktan geri durmadı.

Bu değerli mütercimlerin yüksek emeklerini burada şükranlarla anmak benim için zevkli bir ödevdir.

Ancak bütün bu tercüme işleri istenilen erginliği verememişti. Nihayet Türk dili ölküsüne ömrünü vermiş olan arkadaşım Besim Atalay, bu ağır işi omuzlarına aldı. Bütün yapılmış tercüme işleri, bütün Divan hakkındaki yazıları gözden geçirdikten, Divanın tek el yazısı nüshasını ve buna göre basılmış olan metnini iyice inceledikten sonra, yeniden işe başlamak yoliyle, bugün ortaya koymak mutluluğuna erişilen bu tercüme işi başa çıkardı.

Eserin mahiyeti, değeri, eser sahibinin ve yazma nüshayı yazanın hüviyetleri, eserin bulunuşu, basılışı ve tercümesi hakkındaki izahları, değerli mütercim ayrıca uzun uzadıya anlatmaktadır.

Bana burada düşen ödev, bu yüksek bilim işini, değer biçilmez bir çalışkanlık ve yorulmazlıkla umulduğundan daha çabuk ortaya çıkaran sevgili arkadaşım Besim Atalaya, ona bu yolda ellerinden gelen yardımlardan hiç birini esirgememiş olan bütün Türk Dil Kurumu ailesine ve pek çok teknik güçlüklerle göğüs gererek eserin güzel bir şekilde basılmasını temin eden değerli basıcı Alaettin Kıralla içten gelen şükranlarımı açıkça bildirmektir.

İ. N. DILMEN

TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ

DİVANÜ LÛGAT-İT-TÛRK VE TERCÜMESİ

ÜZERİNE NOTLAR

- A - Divanü Lûgat-it-Türk nasıl bir kitaptır, niçin yazılmıştır?.
- B - Kitabı yazan zat.
- C - Kitabın yazıldığı tarih.
- D - Kitap nerede yazılmıştır.
- E - Eldeki yazma nüshanın asıl nüshadan çekildiği tarih.
- F - Divanda Türkler üzerine geçen hadisler.
- G - Kitap nasıl bulundu, nasıl basıldı?.
- H - Divanı görmüş olan Doğu bilginleri.
- I - Divan üzerine çalışan Batı bilginleri.
- J - Divandan faydalanarak eser yazanlar.
- K - Divanın kelimelerini cetvelliyenler.
- L - Divanın birinci sahifesinin dışındaki yazı.
- M - Divanı tercüme etmek isteyenler ve edenler.
- N - Ben tercümeye nasıl başladım?.
- O - Türkiye dışındaki Türklerin Divanla ilgilenmeleri.
- P - Divan tercümesinde tuttuğumuz yol, kabul ettiğimiz harfler.
- Q - Türkçecilik hareketleri ve Sonsöz.

Hicretin III cü asrından, onuncu asrın ortalarına de-
ğin, Türklüğün altın devri idi; bu devirde Türkler bir yandan
Çin sınırlarından -Pekin yakınlarından- Macaristana ve Avrupa
ortalarına, bir yandan da Kuzay buz denizlerinden Hindin ve
Arabistanın sıcak denizlerine, Súdana ve Büyük Okyanusadek
taşmışlar, hemen her yerde kuvvetli egemenlikler kurmuşlardı.
Kendilerini her yerde saydırmışlar, her yerde efendi tanıt-
mışlardı.

Türklüğün hükmü yürüdüğü bu geniş bölgelerde Türk Di-
linin de üstün tutulacağına, kendileri gibi dillerinin dahi
sayılacağına şüphe yoktur. Birçok kimselerin Türkçe öğrenmi-
ye uğraştıkları içindir ki bu devirlerde bir hayli kitap ya-
zılmıştır.

Her ne kadar Gaznelilerle Salçık Oğulları Türkçeye bü-
yük bir önem vermiyerek Farsçaya daha çok düşkünlük göster-
mişlerse de öbür Türkler ve Türk büyükleri ulusal dile değer
vermişlerdir:

Bu yüzden bir takım eserler yazılmış:

- 1 - Kutadgu-Bilig
- 2 - دیوان لغات الترك
- 3 - كتاب جواهر الخراف في لغات الترك
- 4 - الادراك للسان الاتراك
- 5 - حلية اللسان وخطبة البيان
- 6 - القوانين الصكية
- 7 - بلغة المشتاق في لغة الترك والتفخاف

- 8 - İbnü Mühennanın bahsettiği bir eser (Celâleddin Harzemşah adına yazılan bu eser bize kadar gelmemiştir).
- 9 - زهر الملك في نحو الترك (kitap meydanda yoktur)
- 10 - الاضال في لسان الترك (kitap meydanda yoktur)
- 11 - الدرة المضية و لغة التركيه (kitap bize kadar gelmemiştir)
- 12 - الشذور الذهبية و القطع الاحمدية في لغة التركيه
- 13 - Bilik (Bu kitaptan Ebu Hayyan bahsetmekte ise de bugün eser meydanda yoktur).
- 14 - نادر الدهر على لغة ملك العصر (İbnü Mühenna bahsederse de eser meydanda yoktur)
- 15 - ترجمان المزجم بمنتهى الارب في لغة الترك و الهمم و العرب
(Bundan İbnü Mühenna bahseder. Eser bize kadar gelmemiştir)
- 16 - قصيدة قواعد لسان الترك (Bundan da İbnü Mühenna bahseder, eser meydanda değildir[+]).
- 17 - مقدمة الادب
- 18 - التحفة الزكية
- 19 - ميسرة العلوم
- 20 - كتاب على المللك
- 21 - كتاب تحفة الملك

gibi eserler bunlardandır. Bu kitaplardan başka kendileri ve adları bize kadar gelemeyen daha bir takım kitapların bulunduğu şüphe yoktur.

Bizim gördüğümüz eserler arasında her yönden en önemli, her bakımdan en değerli eser Divanü Lûgat-it-Türktür. Yukarıda saymış olduğum eserlerin sahiplerinden bir takımlarının Divandan faydalanmış olmaları gerektir.

Divanü Lûgat-it-Türk, Türk dilleri Kamusu demektir, bu

[+] Bu eserin manzum olduğu sulaşılmaktadır.

kitap paha biçilemeyecek kadar değerlidir; bilgi dünyası bu kitaba çok önem vermekte ve kitabı çok beğenmektedir. Hemen her medenî milletin Üniversitesinde ve Türkiyatçıları arasında bu kitap eşsiz sayılmaktadır. Eski eserlerden hiç biri bu eser kadar önem kazanmamıştır.

Divanü Lügatte, bugün ölmüş birçok güzel kelimeler bulunduğu gibi, o vakitki kültürün ve medenî varlığın yüksekliğini gösterir bir hayli tanık ta vardır.

Hele Türk fiillerinin yapısını gösteren kısımlar pek değerlidir; kitapta yer yer, dil üzerine önemli kurallar söylenmiş; ses değişimleri, gramer halleri, diyelek ayırdları açık olarak gösterilmiştir. Bundan başka saymış olduğum şeyleri tanıklamak için bol ve zengin örnekler dahi verilmiştir.

İşbu örneklerin birçokları cümle halinde olduğu için büyük bir anlama, değerli bir çözümlene kolaylığı göstermektedir. Örnekler, kelime, cümle, sav, beyit, parça gibi şeylerdir. Biz bu örneklerden yalnız o vaktin dil durumunu öğrenmekle kalmıyoruz; Türkün eski tarihini, edebiyatını, yaşayışını, düşünüşünü de birlikte öğreniyoruz. Bu faydalardan başka o vakitki coğrafi durum üzerine de doğru bilgiler elde ediyoruz.

Şimdiye değin eski Türk Dili ve eski Türk varlığı üzerine bunun kadar işe yarar, bunun kadar elverişli bir eser görülmemiştir; bu eser tektir, tek kalacaktır. Türk dünyası Kaşgarlı Mahmudun adını her zaman saygıyla anacaktır.

Biz bu eşsiz kitaptan eski Türklerin (900) yıl önceki dillerini, düşünüşlerini, durumlarını öğrendiğimiz gibi kitapta medeniyet dünyasına karşı her zaman göğsümüzü kabartacak olan birçok düşünç ve kıvanç kaynakları dahi buluyoruz; (900) yıl

Önce atalarımızın ipek mendil taşıdıklarını, elbise kırışikla-
rını yatıştırmak için ütö kullandıklarını da görüyoruz; hele
yeryüzünün efendisi olan Türk askerlerinin o vakitler bile ku-
ru bir derintiden ibaret olmayıp her erin adını, sanını, aylık
olgularını gösterir bir defterin bulunduğunu öğrenmemiz dünya-
ya değer bir faydadır.

Bundan başka Türklerin kadınlara ve çocuklara ve düş-
künlere gösterdikleri saygı izlerini de orada buluyoruz. Divan
dikkatle gözden geçirilirse daha bu gibi birçok öğrenmeye yarar
şeyler görülecektir.

Divanın yazma nüshası bir tanedir; şimdiye değin bir
ikincisi bulunamamıştır [+]. Eldeki yazma nüsha büyük bir cilt
ve (319) yapraklıdır. Kâğıdı vaktiyle Doğu memleketlerinde ya-
pılmış olan sağlam ve kalın bir kâğıttır. Kitabın bazı yerleri
yaşlık görerek kararmış ise de bozulmamış ve çürümemiştir. Bir
kaç kelime dış olmak üzere her tarafı iyice okunabilmekte, bun-
dan kitabın iyi korunmuş olduğu anlaşılmalıdır.

İşte, basma nüshaya temel olan bu nüshadır; biz tercüme
ederken bunu göz önünden ayırmadık.

KİTABI YAZAN ZAT

Kitabı yazan zatın adının Mahmud, babasının adının
Hüseyin, büyük babasının da Mehmet olduğunu kendi kitabından
öğreniyoruz. Kaşgarlı olduğu anlaşılıyorsa da Barsgan şehrini
anlatırken وهو مدينة منها أبو حمود demesi kendisinin Kaşgarda doğmuş

[+] Kaşgarlı Mahmudun كتاب جواهر الحرف في لغات الترك adında bir kitabı da-
ha varmış. Bunu Divanda kendisi söylemektedir. Bununla be-
raber bu kitap henüz ele geçmemiştir; bulunacak olursa Di-
liniz ve kültürünüz için büyük bir kaynak ve kazanç ola-
caktır. B. A.

olduğunu, babasının Barsganlı bulunduğunu gösteriyor.

Kitap sahibi her zaman, kendisinden bahsederken Mahmut demektedir: Bunun içindir ki Mahmudun babasının Barsganlı olduğuna hükmediyoruz.

Kaşgarlı Mahmut eserini Irakta yazmış olması ihtimaline göre Kaşgardan Iraka göç etmiş olmalıdır.

O sıralarda Irak bölgesi İslâm dünyasının özeği idi; siyasal işlere karışmak ve bir külâh kapmak isteyenlerin Bağdata ve Mısıra koştukları gibi, bilgi işleriyle uğraşmak isteyenlerin dahi buralara geldikleri bellidir.

Bağdattan başka Buhara, Kaşgar, Kahire, Şam gibi daha bir takım yerler var idise de bunlar Bağdat kadar önemli değildi. Türk ülkelerinin her bucağından birçok bilginlerin tâli aramak arzusuyla Bağdata ve Mısıra akın akın geldikleri sıralarda bir hayli bilgi adamlarının Bağdatta toplanmış olduklarını biliyoruz.

Türklüğün bu altın devirlerinde İslâm dünyasının hemen her yanında Türklerin sözü geçer, hatırları sayılır olmuştü; bu hal kendilerine özel bir durum yaratıyordu.

Bağdattaki Arap makamları, Bağdattaki halife sarayı Türklerin nüfuzları altına girmişti. Yıkılmak üzere bulunan halifeligi Türkler tutuyor, halifeleri kendi dilekleri uğruna kukla gibi kullanıyorlardı. Büsbütün gevşiyen Arap âlemine yeni bir hız, yeni bir kudret veriyorlar, İslâm medeniyetini yeni baştan diriltiyorlar ve ayakta tutuyorlardı.

Bundan başka bütün siyasal işler hep Türklerin elinde idi. Vilâyetlere ancak Türk olan Valiler gönderilebiliyordu; büyüklükle Türklerle yaşamak, Türklerle iyi geçinmek isteyenlerin Türkçe öğrenmeleri bir ihtiyaç halini almıştı. İşte, Di-

vanü Lügat-it-Türk bu ihtiyaçtan doğmuş olmalıdır.

Türkçeyi öğrenmek isteyenlere bu dili öğretmek için yazılan işbu eserin, o asırda bilgi ve siyaset dili olmuş bulunan Arapçanın Türkçeden yüksek bir dil olmadığı, Türkçenin Arapça ile atbaşı beraber yürüdüğü gösterilmek ve tanıklanmak üzere meydana getirildiği de anlaşılmaktadır [+].

Türkçeyi ve Türkçenin diyeleklerini pek iyi bilen Mahmut Arapçayı da çok iyi biliyormuş; yalnız eski Türkçeyi değil, Arapçayı da öğrenmek isteyenler için bu kitap güzel bir kılavuzdur. Bu kadar büyük bir bilginin nasıl olup ta İslâm dünyasında ün almadığına şaşmamak elde değildir.

İşte derin bir bilgin, iyi gören bir dilci olan bizim Kaşgarlı Mahmudun Türkistan Beyleri neslinden olduğunu yine kendi eserinden öğreniyoruz. Cilt I, sahife 102 de "Bizim atalarımız olan Beyler emir kelimesine Xamir = خمير derler. Çünkü Oğuzlar emir diyemezler -elif harfini X = خ harfine çevirerek- Xamir = خمير derler; Saman Oğullarından Türkistanı almış olan atalarımız Beye Xamir tekin = خمير تكين adı verirler[+] demekte olduğuna bakılırsa Mahmudun Beylerden ve asker neslinden gelmiş olduğu meydana çıkar.

Yalnız burada göz önüne alınacak bir şey vardır; Kaşgarlı her zaman Oğuzları Şbür Türklerden ayırır; burada "Atalarımız olan Beyler Emir kelimesini Xamir = خمير diye söylerler; çünkü Oğuzlar Emir diyemezler -elifi خ ya çevirerek XA-

[+] Cilt I, sahife 5.

[++] Gerek basma ve gerek yazma nüshalar Xamir tekin = خمير تكين kelimesini خمير تكين geklinde yazmış ise de yanlıştır. Metinde bu kelimenin tercümesi sırasında uzun uzadıya anlatıldı. Sözün gelişinden bunun Xamir tekin = خمير تकिन olması gereklidir. B. A.

mir = خمير derler" demesini bilmem nasıl anlamalı? Mahmut burada Oğuzları kendi atalarıyla karıştırmış olmuyor mu ?

Aşağıya doğru birçok yerlerde görüleceği üzere burada da Arapça ibarede bir eksiklik olmalıdır. "Atalarımız Emir kelimesini Xamir = خمير diye söylerler: Nasıl ki Oğuzlar da elifi خ ya çevirerek Xamir = خمير derler" demek istemiş olsa gerektir.

Her ne ise.. Bizim Mahmut hem yüksek bir bilgin, hem de yiğit bir askermiş. "Ben iyi silâh kullanırım" dediğinden anlaşılana da budur. Acınacak bir haldir ki Mahmudun kaç yıl yaşadığını, nerede öldüğünü bilmek kabil olamadı.

İslâm bilginlerinin (Hal tercümesine) kütük bilgisine çok önem verdiklerini hepimiz biliriz; bununla beraber Kaşgarlı Mahmut hakkında bir şey yazmamaları şaşılacak şeydir.

Kaşgardan kalkarak Türk ülkelerini birer birer dolaşmış olması, oralarını iyice incelemiş bulunması, bu büyük eserini yazması gibi şeyler bize gösteriyor ki Mahmut hem yaşça, hem bilgice olgun bir zatmış; her halde genç yaşında ölmemiş.

KİTABIN YAZILDIĞI TARİH

Kaşgarlının kitabının sonunda 464 senesinin Cemaziyülevvelinin guresinde yazmaya başlandı: "Dört gez gözden geçirdikten ve iyice süzdükten sonra 466 da bitti" demiş olmasına bakılırsa ve 464 Hicrî ve 1068 Milâdide bağlanmış, iki sene üzerinde çalışıldıktan sonra 466 Hicrî ve 1072 de bitirilmiş olduğu anlaşılıyor ise de, cilt III, sahife 116 "biz bu kitabı yazdığımızda sene 690 idi" demesi işi karıştırıyor.

Bana kalırsa Divanın sonundaki yazı pek açıktır; bu,

doğru olmalıdır. Gerek cilt I, sahife 290 daki tarih ve gerek kırmızı mürekeple yazma nüshanın kenarına yapılmış olan düzeltme yanlış olsa gerektir; tercümemiz okunacak olursa yazma nüshanın bu gibi hataları yaptığı çok görülecektir, hele kırmızı mürekeple yapılmış olan düzeltmelere hiç güvenmemelidir; yine bunun gibi, cilt III, sahife 116 daki tarih dahi yanlış olacaktır. Divan 466 da bitmiş olduğuna göre 467 de Halife olan Muktediye sunulmuş olabilir.

Divandaki bu tarih karışıklığı hakkında sayın bilgin Bay Zeki Velîdînin "Adsız" mecmuasınının 16 ncı sayısında bir yazısı vardır; bu yolda genişçe bilgi elde etmek isteyenler oraya baksınlar. Yine bu iş üzerine Bay Kilislinin Türkiyat Mecmuasında bir yazısı çıkmıştır.

KİTAP NEREDE YAZILMIŞ ?

Kitapta, bu eserin nerede yazıldığını gösterir hiç bir yazı, hiç bir işaret yoksa da, Bağdatta Halifeye sunulmuş olduğuna bakılırsa, Bağdatta yazılmış olması ihtimali kuvvetlidir. Kitabın Kaşgarda veyahut başka bir yerde yazılarak Bağdata getirilmiş olması düşünülebilirse de burası çok zayıftır; çünkü Kaşgarlı Mahmutun birçok Türk boylarını, Türk şehirlerini ve köylerini gezip dolandıktan ve birçok notlar aldıktan sonra yazmış olması şüphesiz bulunduğu göre Divanü Lûgat-it-Türk'ü Bağdata yerleşerek orada yazıp bitirmiş olması daha kuvvetli göründü.

Bağdatta yazılmış olmasına kuvvetli bir tanık ta o asırlarda Bağdatın hayati bir Türk şehri haline gelmiş bulunması, Irakta Türk nüfuzunun son derece ilerlemiş olmasıdır. Şura-

sı muhakkaktır ki Mahmut kitabını geçici bir heves üzerine yazmış değildir. Bunu yazabilmek için bizim sayın Kaşgarlı çok emekler çekmiş, birçok üzüntülere katlanmıştır. Uzun bir hazırlama devresi geçirdikten sonra bu büyük eserin vücade getirilmiş olduğunda şüphe yoktur. Çünkü böyle bir eseri yazmak kolay değildir.

ELDEKİ YAZMA NÜSHANIN ASIL NÜSHADAN ÇEKİLDİĞİ TARİH

Eldeki yazma nüshanın büyük bir ciltten ibaret olduğunu yukarıda söylemiştim. Bu nüsha Kaşgarlı Mahmudun kendi eliyle yazdığı nüshadan çekilmiştir, çeken adam böyle söylemektedir. Cilt III, sahife 332 de, çeken adamın adının *محمد بن أبي بكر* olduğu görülmektedir. Aslı İranlı Sâveli olan bu adamın Şamda yerleşmiş olduğu açıktır; bu devirlerde -İslâm ülkelerinin her yanında olduğu gibi- Şamda da Türk nüfuzu üstün bulunuyordu.

Bunun için Suriyede dahi Türkçe öğrenmek arzu ve ihtiyacı hüküm süreceğinden, bu ihtiyaca cevap vermek üzere Divanü Lügat asıl nüshasından Şamda çekilmiş olmalıdır, Mahmudun Divanı yazmasından -aşağı yukarı- ikiyüz sene sonra çekilmiş olan bu nüsha elimize kadar gelebilen biricik nüshadır.

Kitabı çeken Şamlı Mehmet Türkçeyi hemen hiç bilmiyormuş, çünkü Türkçe bilen bir adam onun yaptığı yanlışlıkları yapmaz; bu yanlışlıkların asıl nüshada bulunmadığına şüphe yoktur; Mahmut böyle şey yapmaktan çok uzaktır. Tercümemiz okunursa Şamlı Mehmedin Türkçe bilmediği görülüp anlaşılacaktır.

Şamlı Mehmet Arapçayı da iyi bilmiyormuş; yazma nüsha-

daki irap hatalarının çokluğu bunu göstermektedir.

Sayın hocamız Bay Kilisli Arapçada bulunan bu yanlışlıkların bir kısmını düzeltmiş ise de birçoğları olduğu halde kalmıştır. Biz de yalnız tercümeyle ilgilendiren yanlışları düzelttik ve kenara çıkararak bunları gösterdik, işte bu gibi şeylerden anlıyoruz ki kitabı çeken Şamlı Mehmedin büyük bir ilmi kıymeti yokmuş. Bununla beraber çökme işinde namuslu davranmıştır, himmeti var olsun.

DİVANDA TÜRKLER ÜZERİNE GEÇEN HADİSLER[+]

Divanü Lügatte iki yerde Türkler üzerine, iki hadis geçmektedir. Birisi "Türk dilini öğreniniz, çünkü onların eğemenlikleri uzun sürecektir" anlamında, birisi de "Yüce Tanrı, benim Türk adlı ordum vardır, onları Doğuda oturttum. Kızdığım ulusun üzerine onları saldırtırım" manasındadır. Bu hadislerin her ikisi de sağlam hadislerden değildir; binlerce hadis uydurulmuş olduğu için İslâm bilgileri hadis işinde çok titiz davranmışlardır; bu yüzden hadis işi geniş bir bilgi halini almış. Gerek hadislerin geçidi, gerek ağızdan ağıza söyleyenlerin hayatları ve ahlakları hakkında birçok kitaplar yazılmış, usuller ve ölçüler konmuş. İşte o usullere ve ölçülere göre bu iki hadis Peygamberimize değin varamayan yapma hadislerdendir.

Şüphesiz bunları Kaşgarlı kendisi uydurmuyor; o da başkalarından aldığını söylüyor[++] . Divandaki hadisler hususun-

[+] Hadis = Peygamber sözü.

[++] İlk hadis basma nüshada cilt I, sahife 3 tedir ve şöyle dir: قتلوا من أمة الله في الدنيا ما لم يكن لهم ملكا طوا الأ. İkinci hadis te cilt I, sahife 294 tedir. Hadis şöyledir:

يقول الله عز وجل اني جند اسميتهم الترك واسكنتهم المشرق فاذا غضبت على قوم سلطتم عليهم

da sözü İstanbul Üniversitesi Ordinaryüs Profesörlerinden sayın hocamız Bay Şerefeddine bırakıyorum."Hadis kitaplarında böyle bir söz mevcut değildir. Mahmut Kaşgarî bunu Buhara imamlarından itimada şayan bir zattan ve Nişaburlu diğer bir imandan işittiğini söyliyorsa da bunlardan hiç birinin adını bildirmiyor ve aynı zamanda "eğer bu hadis sahih ise ki bu bapta-ki mes'uliyet o iki zata aittir" demesi ile kendisinin de bu hadisin doğruluğuna kail olmadığını oldukça açık bir surette göstermektedir. İkinci hadise gelince: Mahmut Kaşgarî bu hadisi ابن أبي الدنيا nın ahır zaman ahvalini bildiren kitabında Peygamberimizden rivayet etmiş olduğunu söylemektedir. ابن أبي الدنيا hakkında söz yok ise de Mahmut Kaşgarînin bu hadisi kendisinden işitmiş olduğunu söylediği hemşehrisi حسين بن خلف سيوطي nın كشف الاحوال عبد الوهاب مولوي غوث المادراسي zeylinde ve في نقد الرجال inde görüldüğü üzere hadis vazeder ve metinler uydururdu. Bu hadisi ابن أبي الدنيا dan rivayet eden مفيد جرجاني de itimada şayan değildir".

KİTAP NASIL BULUNDU

VE NASIL BASILDI ?

Kitabın nasıl bulunmuş olduğunu Bay Kilisli, Rahmetli Ali Emiri dilinden bize yazdığı bir mektupta şöyle anlatıyor: "Meşrutiyetin ilk senelerinde Emrullah Efendinin Maarif Nazırlığı zamanında eski Maliye Nazırlarından ve Vanî Ogullarından Nazif Paşanın hısımı bulunan bir kadın Sahafılar çarşısında kitapçı Bürhan Efendiye satılık bir kitap getirmiş. Bürhan Efendi kitabı satmak üzere Maarif Nezaretine götürmüş, Nezaret, Kitaba istenilen 30 sarı lirayı çok görerek almamış. Bunun üye-

rine Bûrhan Efendi Kitabı Ali Emîriye göstermiş, Emîri Kitabın değerini tanıyarak hemen 30 liraya almış, 3 lira da Bûrhan Efendiye komisyon vermiş.

Rahmetli Emîri Kitabı aldığına çok sevinmiş. Herkese bu Kitabın ehemmiyetinden bahsedermiş, fakat kimeeye göstermemiş. Kitabın yaprakları dağınık imiş, bunları Kilisliye düzelttirmiş.

Ziya Gökalp bu Kitabı görmek için hemşehrisi Emîri Efendiye çok rica etmişse de ona bile göstermemiş. Kitabın basılması düşünülmüş, Ali Emîri Efendi -Kitaba bir şey olur korkusuyle- buna yanaşmak istemiyormuş. Nihayet Sadriâzam Talât Paşanın işe karışmasıyla Emîri Efendi -Kilislinin basım işlerine bakması şartıyla- razı olmuş. Birçok sıkıntılardan sonra Kitabın basım işi tamamlanmış. Böylelikle bu eşsiz Eser de kaybolmaktan kurtarılmış. Kitabın Rahmetli Emîri Efendi gibi kıymet bilen bir adamın eline geçmesi, Bay Rifat gibi sayın bir zatın eliyle bastırılması Türklük için bir nimet olmuştur. Her iki zatın da himmetleri unutulmıyacak kadar büyüktür.

Kitabın basımında bazı yanlışlıklar yapılmıştır; bunlar o vakitki durumun -büyük savaşın- gerekli kıldığı bir takım haller yüzünden, biraz da acele etmekten ileri gelmiş şeylerdir; işin büyüklüğü ve yolun çetinliği yanında bu gibi şeyler her zaman bağışlanabilir.

DİVANI GÖRMÜŞ OLAN DOĞU BİLGİNLERİ

Her ne kadar eski ^{راجم احوال} kitapları Kaşgarlı Mahmuttan bahsetmezlerse de Eserinden bahsedenler bulunmuştur. Birisi bizim ünlü Kâtip Çelebidir. Çelebi belki Divanı görmüş, belki de tarihçi عینی den almıştır. كشف الظنون un İstanbul basmasının 250 nci sahifesinde şöyle denmektedir: ديوان لغة الترك لمحمد بن الحسين بن محمد

مجلد ، اوله الحمد ذى الفضل الجزيل الخ .. فتره بالعربيه و ذكر ان لغات الترك تدور على ثمانية عشر حرفا لا توجد فيها ث ، ط ، ظ ، ص ، ض ، ح ، ه ، ع و اهداها الى ابى القاسم عبد الله بن محمد المقتدى بالله

كشاف النظمون Divanın başından aldığı şu bir iki parçayı yeter görüp geçmiştir. Burada dikkat edilecek bir şey vardır. Çelebinin دیوان لغات الترك demiş olmasına bakılacak olursa bugün elde bulunan nüshadan başka bir nüshayı görmüş olmasına ihtimal verilebilir.

Kâtip Çelebiden daha evvel Divanı, Aynı denmekle tanınmış olan Ayıntaplı بدرالدین Mahmut عقدا الجزائر في تاريخ اهل الزمان adlı eserinin birinci cildinde Divandan bahsetmiştir.

28.IV.1940 tarihinde bu eserden faydalanmak üzere İstanbul'a gitmiş isem de elimde olmıyan bazı sebepler yüzünden Ayninin ve kardeşinin eserlerinden faydalanamadım.

Bereket versin ki genç ve değerli bilginimiz Bay Mikrimin Halil imdadımıza yetişti. Onun vaktiyle almış olduğu notlardan faydalandık, kendisine teşekkürler ederiz. Kısaca bu notların bazı parçalarını olduğu gibi buraya geçiyorum : "Orta zaman tarihçileri arasında şimdiye kadar yaptığım araştırmalar esnasında بدرالدین محمود بن موسى العيفتاز den başka دیوان لغات الترك ü görmüş ve tetkik etmiş bir zata rastgelemedim.

Yüzden fazla eser yazmış olan bu zatın en büyük eseri 30 cildi dolduran عقدا الجزائر في تاريخ اهل الزمان adındaki eserinin Coğrafya ve ensaba ait olan kısmında Türk kavmine taallük eden fasılda دیوان لغات الترك ten mufassalan istifade etmiş ve bilhasa Oğuzlara ait malûmatı ve Oğuzların muhtelif şubelerini ve damgalarını aynıyle bu kitaptan almış, aynı zamanda Türkman isminin asıl ve menşei hakkındaki malûmatı da buradan iktibas etmiştir.

Bundan başka Aynînin kardeşi شهاب الدين احمد tarafın-
dan telif edilmiş olan تاريخ البدر في اوصاف اهل الضر adlı eserde Türk
Etnografyasına dair mufassal malûmat vardır. Burada لغات الترك
ten daha fazla istifade edilmiş ve bunda Türk ensab ve kabai-
line dair olan malûmat hemen aynıyle kitaba geçirilmiştir. Her
iki kardeş tarafından telif edilmiş olan tarihi eserler de ديوان
لغات الترك ten aynıyle nakledilmiş olan ibarelerle damgaların
mügabeheti gösteriyor ki mütalâa edilen nüsha bizim elimizde
bulunan nüshadır.

DIVANIN BASMA NÜSHASI ÜZERİNE ÇALIŞAN BATI BİLGİNLERİNDEN BAZILARI

Bunların başında sayın bilgin Brockelmann gelmektedir.
Az evvel Breslav şehri Üniversitesinde Sâmi dilleri Profesörü
olan bu zat 1928 senesinde Divanü Lûgatteki Türkçe kelimeleri
cetvelliyerek bir ciltte toplamış ve bastırmıştır.

Divanı alfabe sırasına koymakla ve bazı kelimelerin na-
sıl yazılacağını saptamakla büyük bir hizmet yapmış; böylelik-
le Divandan faydalanmak işi hayli kolaylaşmıştır.

Brockelmann bu işi yaparken -pek tabii olarak- bir ta-
kım hatalara düşmüş ise de ilk ve güç adımı atmış olmakla te-
şekküre yaraşır bir iş görmüştür.

Sayın Brockelmann bu eserinden başka Divanda bulunan
beyit ve parça gibi şeyleri de ayrıca tercüme ve neşretmiş ise
de biz bu eserini göremedik. Kendisinden istenmiş ise de kal-
mamış olduğundan göndermemiştir. Brockelmannın bu son eserin-
den bazı parçaları Köprülü Oğlu Bay Cemal Edebiyat Fakültesi
Mecmuasında bastırmıştır.

Divan üzerine Almancadan başka Macarca, Rusça, Fransız-

ça ve İngilizce bir hayli yazılar yazılmıştır :

Keleti Szemle Mecmuası; cilt XVIII. 1918-19.

Carl Brockelmann: Mahmut Al-Kasgharis Darstellung des Türkischen Verbalbaus. S. 29-49; yine aynı mecmua ve sayıda S. 149-150; Brockelmann: Ein türkisches Imperativ -Prekativsuffix; Körösi Csoma Archivum mecmuası 1 (1921) s. 26-40; Brockelmann: Mahmut Al-Kasghari über die Sprachen und die Stamme der Türken im 11. yahrh.

Asia Major Mecmuası I.; Altturkestanische Volkspoese.

DİVANDAN FAYDALANARAK ESER

YAZANLAR

Divandan faydalanarak ilk önemli eseri yazan ünlü bilim Brockelmann'dır. Bunun eseri hakkında yukarıda bazı şeyler yazılmıştı.

+

1930 senesinde, ilk Dil Encümeninin çalıştığı sıralarda aziz arkadaşım Bay İsmail Hikmetin teşvikiyle Divandaki Gramer kurallarını bir araya toplayıp dilimize çevirdim ve 1931 de Türk Dili Kuralları adıyla Ankarada bastırdım.

+

Eski ve feyizli Öğretmenlerden Bay Ali Ulvi Üstadımız Divandaki beyitlerin ve parçaların bazılarını dilimize çevirerek-Bursada çıkan- Uludağ adındaki Mecmuada bastırmıştır.

+

Ünlü Türkiyatçı rahmetli Necip Âsım Divandaki savlari topliyarak ufak bir risale halinde İstanbulda bastırmıştır.

+

Çekmeceli Bay Sait adında bir zatın da Divan üzerine

bazı yazılar yazdığı haber veriliyorsa da biz görmedik.

+

Divan üzerine bilgice değeri olan yazıların bir çoğunu sayın Türk bilgini Köprülüođlu Bay Fuat yazmıştır. Bu yazılar Millî Tettebbular Mecmuasında ve başka yerlerde çıkmıştır.

+

Genç bilginlerimizden Bay Hüseyin Namık Orkun dahi Divan üzerine yazıları vardır.

DİVANIN KELİMELERİNİ CETVELLİYENLER

Divana ilk ve olgun cetveli Brockelmannın yapmış olduğunu yukarıda söylemiştik. Brockelmannın kitabı Almanca olduğu için herkes tarafından faydalanılmıyordu. Bunun için birkaç zat Divanın kelimelerini bir cetvelle -endeks tarzında toplamak istemişlerse de hiç birisi tamamlayıp bastırmamıştır; bu zatların adlarını aşağıya doğru yazıyorum:

- 1 - Türkiyatçı genç bilginlerimizden Bay Ragıp Hulûsi.
- 2 - Rahmetli Hasan Fehmi.
- 3 - Tercümenin yazılması ve basılması işlerinde bana çok yardımı dokunan arkadaşım Bay Dehri Dilçin.

Bu zatlardan başka Bay Âtıfla, Bay Kilislinin birer cetveli dahi vardır. Bu iki zatın cetvelleri öbürlerininkinden daha iyidir; bunlar da bastırılmamıştır.

DİVANIN BİRİNCİ SAHİFESİNİN DIŞINDAKİ YAZI

Divanü Lûgat-it-Türkün yazma nüshasının birinci sahifesinin dış yüzünde bir sahifelik bir yazı vardır: Yazı arapçadır. محمد زاهد خطیب داريا adında birisi tarafından yazılmış olan bu yazı, Divanın Türkmençe ve Kıpçakça olmadığını ve böyle bir

davada bulunanların yanılmış olduklarını söylemektedir.

İşbu yazı üzerine Bay Kilislinin Türkiyat Mecmuasında, sayı 6 da bir yazısı çıkmıştır; oraya bakınız!

DİVANI TERCÜME ETMEK İSTİYENLER VE EDENLER

Benden evvel Divanü Lûgati tercüme etmiş olan zatları sıra ile aşağıya doğru yazmayı faydalı buluyorum.

İlk önce Divanı Bay Kilisli Rifat tercüme etmiştir. Kendi mektubunda bildirdiğine göre 22 defter tutan bu tercüme-yi Büyük savaşın sonlarında Maarif Nezaretine 120 liraya satmış. Defterler Nezaretçe telif ve tercüme heyetine verilmiş, oradan da Darülfünun Edebiyat Kütüphanesine konulmuş.

Ankarada Millî Hükümet kurulduktan iki sene sonra Maarif Vekâletince Divanın tercümesi düşünülmüş; o vakit bu iş Maarif Vekâleti Müsteşarı bulunan rahmetli Samih Rifat Beyle Şair Mehmet Âkif Beye havale edilmiş. Bunun üzerine Kilislinin defterleri İstanbuldan Ankaraya getirilmiş, nedense bu iş daha ileri gitmeden yûzdüştü kalmış.

Birinci Dil Kurultayından sonra rahmetli Reşit Galip Maarif Vekili iken Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından Divanın tercümesine karar verildi. Verilen kararda Divanın kelimeleri -şimdilik bir cetvelde- endeks halinde toplanıp, tercüme edilerek bastırılacak [+]. Tercüme yapma ve cetvelleme işinin Kilisliye verilmesi kabul edildi.

Arası çok geçmeden fişler Cemiyete gelmeye başladı.

[+] Türk Dili Tetkik Cemiyetinde bu iş konuşulurken "ben Divanın bir harfi bile bırakılmadan olduğu gibi tercüme edilmesini, sonuna kelime cetveli konulmasını ve acele edilmesini" söylemiştim. Arkadaşlar çoğunlukla yukarıdaki kararı kabul etmişlerdi.

Fişleri gözden geçirerek basılmasına karar vermek üzere Celâl Sâhir (Rahmetli), Ragıp Hulûsi, Hâmit Zübeyir ve benden ibaret bir komisyon yapılması kararlaştı. Komisyon, fişleri gözden geçirirken bunlarda bir takım yanlışlıklar ve ivetlemeler gördü. Düzeltilmesi için Bay Kilisliye gönderdi ise de bundan bir netice çıkmadı. Birkaç defa fişler arada gidip geldikten ve birkaç mektup yazıldıktan sonra bu iş te yüzüstü kaldı.

Kilisliden sonra Konyalı Bay Âtîf tarafından da Divan tercüme edilmiştir. Bu zat önce cetvel halinde Divanın kelime-lerini alıp tercüme etmiş iken Dil Kurumunun rıcası üzerine kitabı tam olarak ta tercüme etmiştir, bu tercümeyi gözden geçirmek ve basılması için bir karar vermek üzere kurulmuş olan komisyon bu tercümede de bir takım eksikler ve yanlışlar gö-erek madde madde Bay Âtîfa yazıyor; bu zat kitabı baştan başa gözden geçirerek Kurumun gösterdiği yolda düzeltereği yerde, kendisine yazılan mektuptaki maddeleri ve kelimeleri düzelterek aynı defterdeki eski kelimeleri çizmek ve üzerlerine yazmak suretiyle gelişigüzel bir düzeltme yaparak defterleri Kuruma geri gönderiyor. Bu suretle bu iş te bir netice vermiyor. Bu yanlışlar ve bu eksikler ile işbu tercümenin basılmasına Kurum karar veremiyor.

+

Bu iki tercümeden başka birinci Büyük Millet Meclisinde Van Mebusu bulunan Tevfik Bey adında bir zat dahi Divanı tercüme etmişse de bu tercüme öbürlerinin yanında daha çok yanlışlı ve çok eksiklidir.

Maarif Vekâletinden Türk Dili Cemiyetine [+]devredil-

[+] 1932 senesinde yapılmış olan ilk Dil Kurultayında Cemiyetin adı böyle idi. 1936 senesi Kurultayında Türk Dil Kurumu adını almıştır.

miş olan 5 defterden ibaret Kilislinin Divan tercümesi ve ayrıca fişleri, Bay Âtîfın tercümesi ve Tevfik Beyin defterleri hep Dil Kurumundadır.

Gerek bu tercümeler, gerek bunlara benzer Divan üzerine yazılmış olan bütün vesikalar ayrı bir sandık içerisinde Kurumca saklanmaktadır. Gelecek nesillere bir andağ kalacak olan bu vesikalar her halde değersiz şeyler değildir.

TERCÜMEYE BEN NASIL BAŞLADIM

Divanın iyi bir tercümesi her tarafça ve hele Dil Kurumunca arzu edilip duruyordu. Gerek Kilisli Bay Rifatın ve gerek Konyalı Bay Âtîfın tercümeleri, yukarıda söylenmiş olan sebepler yüzünden Kurumca beğenilmiyerek bastırılmamıştır.

Ara sıra arkadaşlar bu işi benim üzerime almamı söylediler dururlardı. (1937 senesinin sonlarına doğru, Dil Kurumu Genel Sekreteri sayın arkadaşım Bay İbrahim Necmi Dilmen, Divanın tercümesi işini üzerime almaklığım için üsteledi. Bu ağır ve yorucu işe girmek istemiyordum; çok değerli arkadaşımın üstelemesine dayanamadım, Divanın bu halde kalmasına da gönlüm kayıtlı oluyordu. "Peki" diyerek işe başladım.

Önce Konyalı Bay Âtîfın tercümesini temel tutarak onun islahı çarelerini düşündüm, gördüm ki bu iş yamalığa benziyecekti; bu şekilde düzeltmeye uğraşmaktan ise yeni baştan çevirme işine koyulmayı daha uygun buldum; çünkü Bay Âtîfın 943 sahife tutan defterlerini kelime kelime asıl arapçasıyla karşılaştırmak, yeni yazı ile nasıl yazılacağını kararlaştırmak, vermiş olduğu anlamları kontrol etmek, defterleri değiştirmek,

yeniden yazdırmak gibi işler pek üzücü olacağını -kısa bir sinama- bana anlattı. Nitekim "yeni yapmak, yamamaktan yeğdir" diye bir atalar sözü vardır.

Artık bu türlü çalışmayı bırakarak yeni baştan Divanı tercümeye koyuldum. Bay Âtîfın tercümesini bir yana koydum. Çünkü bu defterlerdeki hata ve noksanların pek azı komisyon tarafından 26.X.1936 tarihli bir raporla kendisine yazılmış, tutulacak yol bir program taslağıyla bildirilmişti. Bay Âtîf buna yanaşmadı [+]. Ben, işte bu söylediğim sebepler yüzünden tercümeye çok güvenemiyordum.

Sırası gelmişken Bay Âtîfın Divan tercümesindeki yanlışlıklarını ve tuttuğu yolun ne olduğunu yazmayı faydalı buluyorum.

1 - Bay Âtîf Arapça metne çok bağlı kalmak dileğiyle Türkçe sözlerde -eski tercümeelerde olduğu gibi- Arapça nahivden ayrılmamış.

2 - Arapça kelimeleri dilimize çevirirken çok kere Lügat kitaplarına bakmak zahmetine katlanmadan kafasındaki manayı yeter bulmuş, o yolda yazıp geçmiş. Bu yüzden birçok yanlışlıklara düşmüş; halbuki her kelimenin anlamı, her yönden aranıp taranacak, bir kelimenin birkaç manası varsa buraya hangisi uygun olduğu düşünülecek idi. Bunların hiç birisi yapılmamıştır.

3 - Asıl yazma nüshayı görmediğinden, yazma ile basma arasındaki hataların çok kere farkına varmamış.

[+] Bu işten bir yıl sonra Bay Âtîf tercümesinin basılması için Vekâlete baş vuruyor, Vekâlet Kurumundan soruyor, Kurum Vekâlete gerekli olan cevabı vermekle beraber 26.XI.1937 de bir mektup daha yazarak ilk mektupla göstermiş olduğu yolda defterlerin ıslahını ve tashihini istiyor. Bay Âtîf bu sefer de bu işi yapmıyor. Mektuplaşma da kesiliyor.

4 - Divanda bulunan Türkçeleri yeni harflere çevirirken yanlışmıştır.

5 - Bazı kelimelerin tercümeleri unutulmuş.

6 - Asıl büyük eksiklik, Divanda örnek olarak getirilmiş bulunan savların, cümlelerin, beyitlerin, parçaların anlamlarında yapılmış. Divan sahibi Kaşgarlı Mahmut bu örneklere mana verirken çok kere manayı gâh kısa kesmiş, gâh uzatmış, gâh ta büsbütün uzaklaştırmış, sözün öz anlamını değil, anlamlanması gereken şeklini yazmış.

Bizim Bay Âtîf ta Arapçasında gördüğü bu-uzaklı, yakınlı, eksikli, artıklı- anlamları bulduğu gibi alıp geçmiş. Halbuki bu gibi yerlerde iki türlü tercüme lâzımdı; birincisi kelime, sav, cümle, beyit, parça gibi şeylerin öz anlamları yazılmalı; ikincisi de Arapça izahlar tercüme edilmeli idi. Nitekim biz bu yolda hareket ettik. Böyle yapılmadıkça iş eksik kalacak ve bu kıymetli örneklerin hakiki manaları anlaşılamiyacaktı.

Yine sırası gelmişken Bay Kilislinin tercümesi hakkında da birkaç söz söylemeyi faydalı buluyorum. Yukarıda Bay Kilislinin elimizde iki türlü tercümesi bulunduğunu söylemiştim. Birincisi Maarif Vekâletinden bize devredilmiş olan defterlerdir. 5 defterden ibaret olan bu tercüme düz tercümedir. İkincisi rahmetli Reşit Galip zamanında alınmış olan fişlerdir; işbu fişler hususunda Kurumdaki komisyon 8.IV.1933 ve 21.IV.1933 ve 26.IV.1933 te ayrı ayrı üç rapor yazarak suretlerini Bay Kilisliye yollamıştı. Raporlara verilen cevaplar yeter görülmediğinden işin yüzüstü kaldığı yukarıda anlatılmıştı.

Bay Kilislinin Vekâletten bize devredilmiş olan def-

terlerine gelince. Bunlar fiğlerinden daha eksik ve daha bozuktur, bundan başka büyük atlamalar da yapılmıştır. Gerek bu defterlerdeki ve gerek fiğlerdeki Kilislinin hatalarını dahi aşağıya doğru birer birer yazıyorum.[+].

1 - Tercümelerin dili çok ağır ve çok karışıktır. Gelecek nesle bunları anlatabilmek için Kilislinin bu tercümesini de tercüme etmek lâzım gelecek.

2 - Birçok kelimeler, cümleler, hatta sahifeler tercüme edilmeden atlanmış.

3 - Bay Âtîfın yaptığı gibi Bay Kilisli de çok kere kafasındaki anlamlara güvenerek lûgat kitabına bakmak lüzumunu duymamış.

4 - Yazma nüsha ile basma nüsha arasındaki farkların birçoğunu gösterilmemiş.

5 - Kelimelerin nasıl yazılıp, nasıl okunacağı gösterilmediği gibi hareke de konulmamıştır.

6 - Tercümede çok acele edilmiş [++].

7 - Yazma nüshadaki esaslı hatalar düzeltilmemiş.

8 - Bay Âtîfın yaptığı gibi bu da -Divanda örnek olarak getirilmiş bulunan-cümle, beyit, sav, parça gibi şeylerin öz

[+] Bay Kilislinin bir mektubunda "bu defterlerin kendi defterleri olmayıp Maarif Vekaletince Rahmetli Samih Rifat zamanında birisi tarafından asil defterlerden yanlış çekilmiş olan kopyeler bulunduğu" yazılmaktadır.

[++] Elimizde bulunan 18.IV.1939 tarihli bir mektubunda Bay Kilisli şöyle demektedir. "Gelelim tercüme: Kitap basılıp bitti. Tercüme etmek istedim, aielacele bir tercüme ettim ve zaten' adetim de öyledir. Tercüme ettiğim kitapları o yolda tercüme ederim. Bir kere sür'atle tercüme eder, kitabı bitiririm; hatta yanlış mı yaptım, doğru mu yaptım onu düşünmem. Bence bir kitap tercümesi bir makale yazmak gibidir. Eğer bir makale bir oturuşta yazılırsa sözlerin insicamı ve münasebeti muhafaza edilmiş olur. Fikirler uy-
sun düşer, meclis değişirse o muvazene kalmaz".

anlamalarını yazmayıp Arapça metinde ne buldu ise onu tercüme edip geçmiş.

Bununla beraber bu iki zatın bu yoldaki emekleri saygı ile anılmaya değer, hele Bay Kilislinin ulusal kültürümüze olan hizmetleri hiç bir zaman unutulmaz [+].

Ben bu iki zatın tercümelerini esas tutmadım, kopye etmedim. Yukarıda söylediğim sebepler buna engeldi. Ara sıra şüphelendiğim yerlere baktım, baktım amma hiç bir zaman sözlerini incelemeden almadım. Çünkü almak doğru değildi. Güvenemiyordum.

Nasıl ki Şirazlı Şair Hafızın Divanı önce Süruri ve Şemî taraflarından tercüme edilmişti, Südfi geldi bu iki tercüme-yi de beyenmedi, yeniden bir tercüme yaptı ve kitabının kenarına -yerine göre- رَدِّ سُرُورِ veya رَدِّ شِعْبِ yahut تَدْوِيرِ رَدِّ شِعْبِ diye işaret vermiştir. Ben böyle yapmadım; buna lüzum da yoktu [++]. Her üç tercüme de Dil Kurumunda saklanmaktadır. İstiyen gelip görebilir.

Ben bu tercüme işi için 3 buçuk seneden beri -yaz ayları dış olmak üzere- hergün dört, beş saat çalışmaktayım, daha bir sene çalışmak lâzımgeliyor. Kurumdaki arkadaşların ve bu işle ilgilenen, çalışma işini yakından gören zatların gözleri önünde yapılmakta olan bu işin ne kadar güç, ne kadar yorucu olduğu herkesçe tasdik edilmektedir.

+

[+] Yazdığı kitaplardan başka kendi aracılığıyla basılmış olan Divanü Lugat-it-Türk, İbnü Mühenna Lugati, Elkavaninül Külliye, Kadı Bürhaneddin Tarihi, Ferhenknamei Sadi, Kitabı Dede Korkut, Evliya Çelebi Seyahatnamesinin yedinci ve sekizinci ciltleri gibi paha biçilmiyecek eserler hocamızın adını her zaman saygı ile andıracaktır.

[++] Nitekim خيام'ın rübaiyatı da ayrı ayrı üç zat tarafından dilimize tercüme edilmiştir.

TÜRKİYE DIŞINDAKİ TÜRKLERİN DİVANU LŪGAT-İT-TŪRK İLE İLGİLENMELERİ

Divanı LŪgat-it-TŪrk Türkiye dışındaki Türkleri de ilgilendirmiştir. Sovyetler Akademisinin Azerbaycan Kolu, 6 yıl önce bir Komisyon kurarak Başkanlığına Halit Sait adında birini getirmiş ve işe başlamış. Komisyon bir program yapmış, bir de rapor yazarak bastırmış.

Bu raporda Komisyon Divandan bir takım örnekler almış [+]. Lâtin harfleriyle yazılmış olan bu örneklerin yazılışının yanlış olduğu görüldüyordu. Kelimeler Hakaniye Türkçesine göre -eski Kaşgar dilince- yazılacağı yerde bugünkü Türkistan halkının şehirleri söyleyişine göre yazılmıştı.

Bu rapordan sonra Azerbaycanda başlanmış olan bu işin ne olduğunu, neler yapıldığını bir türlü öğrenemedik.

DİVANIN TERCÜMESİ İŞİNDE BİZİM YATMIŞ OLDUĞUMUZ YOL

Divanı tercüme ederken tutmuş olduğumuz yolu aşağıya doğru yazıyorum:

A) Kelimeleri önce eski Arap harfiyle, sonra yeni Türk harfleriyle yazdık; bu, biraz işi uzatmış ise de her halde yapılan şeyin iyi olmasına yardım etmiştir, çünkü bizim yanlış okumuş olabileceğimiz kelimelerin, yanlarında arapça şekillerinin de bulunması, ilerde yapılacak olan düzeltmelere ve araştırmalara esas olacaktır.

B) İbare arasında Kaşgarlının örnek olarak getirmiş olduğu birçok sav, beyit, parça gibi şeyleri de önce Arap harfleriyle, sonra da yeni harflerle yazdık, bunu yazarken yukarıdaki düşünceyi güttük.

-] Bu rapor Akademinin Azerbaycan Kolunun çalışmaları adındaki Derginin 31 inci sayısında çıkmıştı.

C) Bu işler yapıldıktan sonra kelimeler veya örneklerin anlamlarına geçtik.

D) Yukarılarda sırası geçtiğinde söylemiş olduğumuz üzere Divandaki savların, beyitlerin ve hele parçaların çok kez kendi öz anlamları verilmeyip, dolayısıyla olan anlamları verilmiş olduğundan bu gibi şeyler üzerindeki araştırmaları kolaylaştırmak ve bunlardaki bir kelimenin hangi manaya geldiğini göstermek düşünceleriyle biz ilk önce -kendi anladığımızı göre- bunların kelime kelime manalarını yazdık, ondan sonra da Arapça metinlerin manalarını köşeli tırnak içerisinde gösterdik.

Tercümemiz okunurken görüleceği üzere bu iki mana arasında bazı kere çok büyük farklar vardır.

E) Divandaki yanlışları iki kısma ayırdık. Birincisi, yazma nüshadaki yanlışlar, ikincisi, basma nüshadaki yanlışlar.

Yazma nüshadaki hatalar, asıl Kaşgarlı Mahmudun el yazısıyla yazılmış olan nüshada olmayıp Şamlı Mehmedin Türkçe bilmemesinden ve yanlış okumuş olmasından ileri gelmiş olsa gerektir.

Elde yazma bir ikinci nüsha daha bulunmadığından karşılaştırmak ta kabil olamadı. Bu gibi çetrefil ve güç yanlışların düzeltilmesi işi bizi çok yormuştur. Kitap okunurken hatiyelerde bunlar görülecektir. Bununla beraber bu hataları ve bu düzeltmeleri ayrıca bir risalede toplamak istiyoruz, olur ki biz de yanlışlığa düşmüş olabiliriz.

Elimizde nüshayı yazan zatın Arapça ibarelerde ve iraplarda yapmış olduğu hataların ancak bizi ilgilendirenlerini düzelttik. Öbürlerini bıraktık. Çünkü biz işimize yararı olacak olanları almadık.

Biz bu düzeltmelerde en çok manayı ve Türkçe kelimeyi bozacak olanları göz önüne aldık.

F) Bir kelimeyi , bir cümleyi veya herhangi bir

örneği eski harflerden yeni Türk harflerine çevirirken önce basma nüshayı göz önüne aldık. Yazma nüsha ile aralarında fark varsa bir yıldız işaretiyle sahifenin altına çıkarak orada anlattık.

G) Kelimelerin yeni harflerle yazılışında en çok eski Doğu Türkçesini ve Uygur Lehçesini ele aldık. Bizdeki Uygur ve Doğu kaynaklarıyla bir kelimenin nasıl yazılacağını kararlaştıramadıksa Radloff'a ve Brockelmann'a baş vurduk. Bunlarda aradığımız yoksa, yahut bunlar bizi inandırıp kandıramıyorsa Anadoludaki kullanışı kabul ettik. Başka türlü yapılacak bir şey tutulacak bir yol yoktu sanırım.

H) Radloffla veya Brockelmannla bir kelimenin okunuşunda uzlaşamazsak, onları yanlışmış görürsek sahifenin altına çıkarak işi anlatmaya çalıştık.

I) Arap harfleriyle yazılmış olan Türkçe kelimeleri yeni yazı ile yazarken birkaç harf kabulü zorağı şiddetle kendisini gösterdi; bunu yapmasaydık tercümeden beklenen faydanın büyük bir kısmı kaybolur, iş te ilmi olmaktan çıkardı.

Kabul ettiğimiz harfler şunlardır :

ك = ng (Eski nuna benzer kâf)

ذ = dh

ق = w

ع = é (Sezme, ermek kelimelerindeki é'ler gibi)

خ = x

J) Kelime veya kelimenin anlamını düzeltirken, yahut ta bir düşünceyi bildirmek isterken biz bir yıldız işaretiyle sahifenin altına çıktık. Orada "cilt + sahife + satır +" diye gösterdik. Bu gösterilen cilt, sahife, satır gibi şeyler basma nüshaların cildi, sahifesi ve satırıdır. Bunu böyle yapmak zorağında idik. Çünkü bizim bastırmakta olduğumuz tercüme basılıp bitmemişti. O düzeltmelerde okuyucunun basılmamış olan

bir yere bakmasını istiyemezdik. Bir yandan birinci cilt basılırken, bir yandan da üçüncü cildin tercümesine çalışılıyordu.

TÜRKÇECİLİK HAREKETLERİ

ve

SONSÖZ

Orhon ve Yenisey (Yeniçay) anıtlarından evvelki devirleri bilmiyoruz, bu anıtlardan o çağlarda Türk Dilinin oldukça gelişmiş, olgun bir durum almış bulunduğunu öğreniyoruz; Türk Dili kendi yapısı içerisinde kendi kökünden aldığı hızla yürümekte iken Hintten gelen uysal ve uslu Buda Dini Türk kültürü ve Türk Dili için bir korku doğurmayla başlamıştı.

Bu dine karşı "Buda Dini bize yaramaz, bizim yaşayışımıza, bizim göreneklerimize uygun değildir; bu din bizi uyğurturur" diye Buda tapıncıklarını yıktıran Türk Büyükleri çıkmış. Bu yüzden Budalık Türklüğe çok ziyan verememişti.

Savuşturulmuş gibi görünen bu fırtınadan sonra Batıdan daha sert ve daha yıkıcı yeni bir fırtına gelmiştir. Arap fırtınası.

Bu kasırga pek ezici ve öldürücü oldu. İslâm tarihçilerinin de anlattıklarına göre "Türklerin tapıncakları yıkıldı. Bilginleri öldürüldü. Kitapları yakıldı" [+] İslâmlığa pek büyük hizmetler yapmış olan Oğın Türkçe bir kitap okuduğu için ölüm cezasına çarptı. Böylelikle Türk kültürüne ve Türk Diline korkunç bir yumruk indirilmiş oldu. Herkes Arap gibi konuşmaya, Arap gibi düşünmeye zorlanıyordu. Artık Türk Dili karışıyordu, bozuluyordu.

Birçok Türk Hükümetlerinde bilgi dili Arapça, Hükümet dili Farsça idi. Karaman Oğlu Mehmet Bey "Türk Dili ölüyor"

[+] Uyguristanda nasıl insan kırımı yapıldığını, tapıncakların nasıl yıkıldığını Kaşgarlı kitabında anlatmaktadır.

diye bağırdı, Hükümetten Farsçayı attı, yerine Türkçeyi koydu.

Az sonra Doğuda da Türkçecilik hareketleri başladı.

Mir Ali Şir Nevai Türkçenin Farsçadan yüksek ve geniş olduğunu göstermek için محاکمة اللغتين nini yazdı.

Bundan sonra uzun zaman Türkçe işi unutuldu. Her okuyan Arap gibi okumaya, Fars gibi söylemeye çalıştı. Osman Oğulları bu işe hiç el sürmediler, bunlar Türkü unuttukları gibi Türkçeyi de unuttular.

Yalnız Osmanlı idaresinin son yıllarında dil hareketi de Türkçülükle beraber başladı.

Her zaman adlarını saygı ile anacağımız Vefik Paşa, Ahmet Mithat, Necip Âsım, Velet Çelebi gibi zatlar bu işin öncüsü oldular [+].

Mesrutiyetten sonra Türkçecilik kuvvetlendi. Türk Yurdu Mecmuasıyla Türk Ocakları Türkçülüğü ve Türkçeciliği ilerletmeye çalışıyordu.

Türk Dili üzerine esaslı çalışmalar Cumhuriyetten sonra başlamıştır. 18.II.1929 tarihinde -o vakit Başvekil bulunan- Büyüğümüz ve Cumhuriyetimizin İSMET İNÖNÜ'nün yüksek Başkanlığında bir toplanma yapılmış, toplanma sayın İSMET İNÖNÜ'nün öz Türkçe bir söyleviyle açılarak Türkçe için yeni bir lûgat kitabı yapılmasına, Türkçenin her anlamı sevillebilecek bir hale getirilmesine ve bu işlerle çalışmak üzere Dil Encümeninin kurulmasına karar verilmiş: Türke asırlardan beri unutulmuş olduğu ilk zaferi kazandıran milletin göz bebeği sevgili Cumhuriyetimizin Sevgili Reisi, yine asırlardan beri unutulmuş olan Türk Dilini yükseltmek yollarını göstermişti.

26.IX.1933 te Büyük Kurtarıcı ATATÜRK'ün yüksek korumalarıyla açılan Dil Kurultayından sonra bu işe daha büyük bir hız verilmiştir. İşte bu tercüme işbu hızdan doğmuştur.

SONSÖZ: Divanın tercümesi yalnız Arapça ve yalnız Türk-

[+] O vaktin Osmanlı yazmanları bunlara "Vavlı Türk" derlerdi.

çe bilmekle yapılır şeylerden değildir. Bu iş için bilinmesi gereken şeyler şunlardır:

- 1 - Arapçayı ve Arapçanın Dil kurallarını iyi bilmek,
- 2 - Türkçeyi, Türkçenin Doğu, Batı diyeleklerini, bunların eski ve yeni şekillerini yakından tanımak,
- 3 - Birçok eski ve yeni kitaplara sahip olmak,
- 4 - Rusça, Almanca gibi dilleri bilmek,
- 5 - Acele etmemek, dikkatli ve sabırlı olmak,
- 6 - Türkçe ile yıllarca ve çok uğraşmış bulunmak
- 7 - Bunların hepsinden ziyade bu yolda aşk ve sevgi sahibi olmak.

+

Ben yalnız olsaydım, Dil Kurumundaki zengin kütüphaneden faydalanmasaydım, Dil Kurumu aylası içerisinde her zaman kendilerinden faydalandığım değerli arkadaşlarım ve hele Doğu Türkçesini ve Rusçayı çok iyi bilen kardeşim Bay Abdülkadir İnan olmasaydı; otuz beş yıldan beri Türkçe ile uğraşmasaydım, bunları severek, özenerek yapmasaydım bu işi bu kadar iyi başaramazdım.

Bununla beraber hiç bir zaman "bu tercümenin şaşmıyacak kadar doğru olduğunu" dâva edemem. Her halde ben de yanılmışım; benim de iyi göremediğim, iyi düşünemediğim yerler olmuştur. Yeter ki yanlışlarım niyetimin iyiliğine bağışlansın.

Ben bu hususta, hiç bir şey yapmamış bile olsam, şimdiye değin kimsenin düzeltmediği ve düzeltmediği -asıl yazma nüshadaki çetrefil- yanlışları düzeltmiş olman; cümle, sav, beyit, parça gibi şeylerin öz anlamlarını uğraşıp bulman, kitaba dördüncü cilt olmak üzere bir kelime cetveli yapmam yine bir iştir.

Divanü Lügat-it-Türk bir hazinedir; onun üzerinde üç, beş kişinin çalışması yeterli değildir. Divanın üzerinde yüzlerce kişi çalışacak ve her çalışan yeni bir cevher bulacaktır.

BESİM ATALAY

DİVANÜ LÛGAT-İT-TÛRK
TERCÛMESİ

I